

İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ'YE AİT KAYIP BİR MÜELLİF NÜSHASI VÂRİDÂTIN KEŞFİ: KİTÂBU NAKDÎ'L-HÂL

Hilal Nur KILIÇ | ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3505-1273> | 712022011@ogr.uludag.edu.tr
Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı, Bursa-Türkiye/ PhD Student, Bursa
Uludağ University, Faculty of Theology, Turkish Islamic Literature, Bursa-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/03tg3eb07>

Bilal KEMİKLİ | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0754-9800> | bkemikli@gmail.com
Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı, Bursa-Türkiye/ Prof. Dr., Bursa Uludağ
University, Faculty of Theology, Turkish Islamic Literature, Bursa-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/03tg3eb07>

Atıf Bilgisi/Citation: Kılıç, Hilal Nur, Kemikli, Bilal. "İsmail Hakkî Bursevî'ye Ait Kayıp Bir Müellif Nüshası Vâridâtın Keşfi: Kitâbu Nakdi'l-Hâl". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 34 (Prof. Dr. Hüseyin Akkaya Armağanı) (Haziran 2025), 312-329. <https://doi.org/10.15247/1649803> / Kılıç, Hilal Nur, Kemikli, Bilal. "Discovery Of A Lost Authorial Copy Of The Vâridât By İsmail Hakkı Bursevî: Kitâbu Nakdi'l-Hâl". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 34 (In Honor of Prof. Dr. Hüseyin Akkaya) (June 2025), 312-329. <https://doi.org/10.15247/1649803>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 02.03.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 03.05.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Yazar Katkıları/Author Contributions: Araştırmannın Tasarımı (CRediT 1) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Veri Toplanması (CRediT 2) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11); Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) / Conceptualization (CRediT 1) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Data Curation (CRediT 2) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Investigation -Analysis -Validation (CRediT 3-4-6-11) Author-1 (%50) -Author-2 (%50); Writing (CRediT 12-13) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Writing – Review & Editing (CRediT 14) Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

El yazması eserler, cildi, kâğıdı ve hattı gibi dış yapı özelliklerinin yanı sıra, yazıldığı dönem, ait oldukları bilim dalları ve müellifleri bakımından da nadir eserlerdir. Yazma eserleri değerli kılan diğer bir husus uzun sürede, yoğun bir emekle tertip edilmiş olmaları ve yüzyılları geride bırakarak zamanımıza kadar ulaşabilmiş olmalarıdır. Özellikle kayıp olduğu bilinen ve bir tesadüfle ele geçen müellif hattı eserler, müstensih nüshalarının önüne geçecek kıymeti hâiz, yegâne(unic) bilgi kaynaklarıdır. Bu meyanda Kitâbu Nakdi'l-Hâl, Bursevî'nin te'lifâtı arasında geniş yer tutmuş vâridât türünün en nitelikli örneklerindendir. Üzerinde akademik çalışmaların da yapıldığı eserin bugüne kadar beş kâmil müstensih nüshası bilinmekteydi. Elimizdeki yazı, Bursevî'nin kendi hattıyla kaleme aldığı Kitâbu Nakdi'l-Hâl'in müellif nüshasının bulunduğunu haber vermek ve bu nüshayı tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Eser, hâlihazırda Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İsmail Hakkı Bursevî Yazmalar ve Basmalar Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hakkı Bursevî, Türk İslam Edebiyatı, Vâridât, El yazması eserler, Kitâbu Nakdi'l-Hâl.

DISCOVERY OF A LOST AUTHORIAL COPY OF THE VÂRİDÂT BY İSMAİL HAKKİ BURSEVÎ: KİTÂBU NAKDÎ'L-HÂL

Abstract

Manuscripts are rare works not only due to their external structural features, such as binding, paper, script, and condition, but also because of the period in which they were written, the scientific fields to which they belong, and their authors. Another aspect that adds value to manuscripts is that they have been compiled over long periods of time with intensive labor and have survived through the centuries to reach the present day. Particularly, works known to be lost and recovered by chance, written in the author's own hand, possess unique value as irreplaceable sources of information that surpass the copies produced by scribes. An example of this is the Kitâbu Nakdi'l-Hâl, which stands out as one of the most distinguished examples of the genre of vâridât among the writings of Bursevî. To date, five complete scribal copies of this work have been known, which has also been the subject of academic studies. The manuscript at hand has been written to announce the existence of the authorial copy of the Kitâbu Nakdi'l-Hâl, penned in Bursevî's own handwriting, and to introduce this copy. The work is currently preserved in the İsmail Hakkı Bursevî Manuscripts and Printed Works Library at Bursa Uludağ University Faculty of Theology.

Keywords: İsmail Hakkı Bursevî, Turkish Islamic Literature, Inspiration, Manuscripts, Kitâbu Nakdi'l-Hâl.

Giriş

İsmail Hakkı Bursevî; (ö.1725) tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, dil ve edebiyat alanında yüz yirmi civarında eser kaleme almış velûd bir müellif, Aziz Mahmud Hüdayî'nin inşa ettiği Celvetiyye tarikatının seçkin müşidlerindenidir. Ömrünün büyük bir kısmını Rumeli, İstanbul, Şam, Kahire gibi kültür merkezlerinde vaaz ve irşad faaliyetiyle sürdürürken aynı zamanda çok sayıda eser de kaleme almıştır. Yazdığı eserler itibarıyla şair, müfesssir ve şârih kimliği ile temayüz etmiştir.

Te'lif, tercüme ve şerhlerinin yanı sıra ayrı bir tasnifi gerektiren önemli eserleri de *vâridât*larıdır. Her biri hacimli birer eser olarak kütüphanelerimizde kayıtlı olan bu *vâridât*lar, sınıfının en nitelikli örneklerini sunmakta, özgün nesir dili ve manzum-mensur birlikte kaleme alınmış olması bakımından dikkat çekmektedir. Kezâ, *Rûhu'l-Beyân*¹'in bir işârî tefsir olduğu, divanına *Fütûhât-ı Bursevî*² adını verdiği, iki ayrı kırk hadis şerhi ve yirmiden ziyade *vâridât* kaleme aldığı birlikte düşünüldüğünde, Bursevî'nin şerh ve *vâridât*a mütemâyil kalemi olduğu kolayca anlaşılabacaktır. Konuya dair hali hazırda Hilal Nur Kılıç tarafından yapılan doktora çalışması; Bursevî'nin *vâridât*ı ve edebi değeri hakkında ayrıntılı bilgiyi ihtiva edecektir.

İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili geniş bilgi, M. Ali Aynî³ ve Hüseyin Vassâf⁴'ın ilgili neşirlerinde, akademik alanda da Prof. Dr. Sakıp Yıldız (Yıldız, 1972) ve Prof. Dr. Ali Namlı (Namlı, 2001)'nin doktora tezlerinde mevcuttur. Bilhassa Prof. Dr. Ali Namlı'nın *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı* adlı çalışması, Bursevî konusunda en sistematik ve en derli toplu bilgiye sahip olanıdır. Bu sebeple elinizdeki yazıda Bursevî'nin müellif ve mutasavvıf kişiliğinden ziyade *Kitâbu Nakdî'l-Hâl* ve ele geçen müellif nüshası üzerinde durulacaktır.

KİTÂBU NAKDÎ'L-HÂL

Bursevî'nin *vâridât*ları, onun hem gönül dünyasına nüfuz edebilmek hem de tasavvufî düşüncelerini öğrenebilmek açısından birinci derecede önemli kaynaklardır. *Kitâbu Nakdî'l-Hâl* de bu türde bir *vâridât*tır. Muhtevasında pek çok *vâridin* yanı sıra ayetlerin işârî tefsirleri ve hadis şerhleri bulunmaktadır. *Nakdî'l-Hâl*, diğer *vâridât*lar içerisinde Bursevî'nin ustalık devri sayılabilecek bir dönemde kaleme alınması, pek çok edebi değeri haiz şîrle beraber kendi vefatına tarih düştüğü şîri ihtiva etmesi ve tasavvufta yer edinen kalbin yirmi sekiz menziline Ay'ın yirmi sekiz menziline tekabül eder şekilde ayrı başlıklar halinde ele alması özellikleriyle öne çıkmaktadır.

Eserin farklı kütüphanelerdeki müstensih nüshaları bilinmekteydi. Her biri kıymetli istinsahlar olmakla beraber kâmil bir müellif nüshası daima yegâne kaynak ve ilmi araştırmalarda asıl başvuru noktasıdır. *Nakdî'l-Hâl*'in müellif nüshası ise günümüze kadar kayıp durumdaydı. Kayıp olma sebebinin; 1901 tarihinde Bursa'ya gelip *Sefîne-i Evliya* kitabı için malzeme toplama amacıyla keşifler yapan H. Vassaf'ın *Bursa Hatırası*'nda bahsettiği üzere, o dönemde Bursevî Tekke'sinin kütüphanesinden alınan kitapların geri verilmemesi sonucu eserin şahıslar elinde kalması olduğunu zannediyoruz. Nitekim Hüseyin Vassaf; Şeyh Efendi'nin, Bursevî'nin bazı kitaplarının şehrin ileri gelenlerince alınıp teslim edilmediği şikayetini dikkate sunmaktadır⁵. *Nakdî'l-Hâl*'in bu cüzden bir eser olduğu düşünülebilir. Ancak kitabın kim tarafından alındığı ve hangi aileye intikal ettiği hususu açık değildir. Üzerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Kitâbu Nakdî'l-Hâl'in müellif nüshası, B.U.Ü.İ.F İsmail Hakkı Bursevî Nâdir ve Yazma Eserler Kütüphanesi'nin açılışa hazırlandığı ve değerli yazmaların tasnifine tarafımızca çalışıldığı sırada bulunmuştur. Devrinin büyük hattatlarından birisi olan Hafız Osman'dan meşk yapmış bir hattat olma vasfını da haiz bulunan İsmail Hakkı Bursevî'nin, genellikle eserlerini kendisi yazmış olması hasebiyle diğer müellif nüshası eserleriyle mukayese yaparak bu eserin müellif nüshası olduğu kanaati oluşmuştur. Daha önce aynı eserin müstensih nüshaları üzerinde Anabilim dalımızın gözetiminde yüksek lisans tez çalışmaları⁶ yapılmıştır. Bu itibarla tarafımızdan yakinen tanınan eserin bahse konu nüshasının müellif nüshası olduğu kanaati tebellür etmiştir. Böylece hem *Nakdî'l-Hâl*'in müellif nüshasıyla bizzat kendi fakültemizde karşılaşmaktan dolayı yaşadığımız heyecanı paylaşmak hem de keşfimizi ilim aleminin dikkatine sunmak istiyoruz.

¹ İsnail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, trc. H. Kâmil Yılmaz v. Dğr. (İstanbul:Erkam Yayınları, 2005).

² İsmail Hakkı Bursevî, *Divan*, nşr. M. Murat Yurtsever (Bursa: Arasta Yayınları, 2000).

³ Mehmed Ali Aynî, *İsmail Hakkı Bursevî*, haz. İsmail Dervişoğlu (İstanbul: Büyüyenay Yayınları 2013).

⁴ Hüseyin Vassâf, *Bursa Hatırası*, haz. Mustafa Kara, Bilal Kemikli, Dursun Gürlek (Bursa: Bursa Kültür A.Ş. 2022).

⁵ Vassâf, *Bursa Hatırası*, 119.

⁶ Bahsi geçen akademik çalışmalar için bkz.: Nureşan Gündüz, *İsmail Hakkı Bursevî - Nakdî'l-Hâl (1a-75b) inceleme-metin*, YL Tezi, 2019; Hilal Nur Kılıç, *İsmail Hakkı Bursevî Nakdî'l-Hâl (76a-150b) inceleme – metin*, YL Tezi, 2020; Beyzanur Tuna, *İsmail Hakkı Bursevî - Nakdî'l-Hâl (151a-225b) inceleme – metin*, YL Tezi, 2022; Hilal Bayalan, *İsmail Hakkı Bursevî - Nakdî'l-Hâl (225a-298a) inceleme – metin*, YL Tezi, 2022.

Kitâbu Nakdi'l-Hâl üzerine yukarıda işaret edilen akademik çalışmalar, henüz müellif nüshasına rastlanmamış olması sebebiyle beş müstensih nüshası esas alınarak sürdürülmüştür⁷. Bilindiği gibi Bursevî dergâhındaki kitaplar, Cumhuriyetten sonra sırasıyla 1948 yılında Umumi Kütüphane adıyla Orhan Camii kitaplığına, 1962'de de İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'ne nakledilmiş ve bu süreçte kitaplara bu iki kütüphanenin kaydı düşülmüştür. Ancak eserde bu kayıtlara rastlanmadığından her iki kütüphaneye de gitmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bursevî Dergâhı kitaplığının 1942 tarihli kütüphane defterinde de eserle ilgili "yok" (kayıp) notu düşülmüştür (Resim 4). Öte yandan müellifin eserde kendi vefatına tarih düştüğü bir manzume mevcuttur. Manzumenin yanı başında, müellife ait olmayan bir not yer almaktadır. Bu notun Mehmet Şemseddin Ulusoy⁸ (1867- 1936)'a ait olduğuna kaniyiz. Dolayısıyla *Kitâbu Nakdi'l-Hâl*'in 1930'lu yıllarda Bursevî dergâhından çıkarılmış olduğu ihtimali güçlenmektedir. Nihayet 1975 yılındaki kuruluşuyla birlikte B.U.Ü.İ.F kütüphanesine getirildiğini düşündüğümüzde, eserin kırk beş yıl kadar şahıslar elinde muhafaza edildiğini söyleyebiliriz. Ancak nüsha içinde herhangi bir şahsa ait temlik kaydına rastlanmamıştır.⁹

Buradan çıkarılan sonuç, yukarıda ayrıntısı verilen delillerden hareketle ve müellifin eserde vefatına tarih düştüğü nazmın yanı başındaki notun Mehmed Şemseddin Ulusoy'un kendi hattı olma ihtimalinden yola çıkılarak, *Nakdi'l-Hâl*'e ait müellif nüshasının 1920'lerin sonlarında hâlâ tekkede bulunması ve takriben 1930'lu yıllarda Bursevî Tekke'sinden çıkmış olması yönündedir. Nitekim kitap; Yusuf Ziya Binatlı (ö. 1962)'nın dekanlığı döneminde 1975'te kuruluşuyla birlikte Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne bizzat kendisinin bağışladığı kitaplar arasında bulunmaktadır. Bununla birlikte Bursevî Vakfı'na aidiyetini gösteren mührün dışında nüsha içerisinde herhangi bir kaydı bulunmamaktadır.

Kitâbu Nakdi'l-Hâl'in yirmi üç vâridât arasında bir başka özelliği de müellifin kendi vefatına tevafuk eden bir tarih manzumesini ihtiva ediyor olmasıdır. Nitekim bilahare bu tarih manzumesi, bir süre Bursevî dergâhında vekâleten şeyhlik de yapan Şemsettin Ulusoy tarafından kabrinin ayak ucuna konmuştur (Resim-2). Nitekim, *Bursa Hatırası* kitabında, Hüseyin Vassâf'ın çektiği türbe fotoğrafı 1901 senesine tekabül ettiğinden henüz kitabe bulunmamaktadır¹⁰. Şemseddin Efendi'nin Bursevî Tekkesi'nde postnişinlik yapması 1925'ten sonradır. Söz konusu şiir, müellif nüshasının 234a varakında yer almaktadır. Şiirin makta beytinin içermiş olduğu tarih, şairin irtihalinin tarihi olarak değerlendirilmiştir. Mamafih şair, H. 1137 (M. 1725) tarihinde vefat etmiştir ve beyitte geçen "envâr-ı Hak" ibaresinin ebced değeri aynı tarihe denk düşmektedir. Manzume şöyledir (Resim 3-a):

İşk ile tut kûşe-i dâmân-ı şer'-i Ahmedi
Abd-i mahz ol bulmak istersen felâh-ı sermedî
Câm-ı feyz-i vahdet-i zâtiyyeden nûş eyle kim
Olasın bu bu bezm-i hâsân içre merd-i evhadi
Sidre vü Tûbâ'yı kılma cilvegâh-ı cân u dil
Âlem-i ervaha ırgür tâ ser-i serv-i kadi
Âşıkâ zâhid göziyle eyleme hergiz nazar
Âlim ü dâna ile bir görme tıfl-ı ebcedi
Âteş-i tevhidi her kim yakdı kânun-ı dile
Hakkıyâ envâr-ı Hakk ile pür oldı merkadi (1137)

Yalnız müellif nüshasında yer alan ve manzumenin bulunduğu sayfanın sol kenarına, aşağıdan yukarıya doğru dik bir yazıyla düşülen ve yine Şemsettin Ulusoy'a ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir not mevcuttur (Resim 3-b). Notta şu ifadeler yer almaktadır:

⁷ Bahsi geçen nüshalar için bkz.: Atıf Efendi Kütüphanesi No.1515; Topkapı Sarayı Kütüphanesi No. E.H. 1277; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No. TY 2153; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. TY 2161; Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü No. 1787.

⁸ Şemseddin Ulusoy: Halvetî-Misrî şeyhi, Niyâzî-i Misrî Âsitânesi son postnişini (1867- 1936). Bu kanaatimizin oluşmasında vekil şeyh Şemseddin Ulusoy'un Bursevî'den büyük oranda etkilenmiş olması ve Bursa'nın kültür ve tarihiyle ilgili olması etkilidir. Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ulusoy-mehmet-semsettin> (02.03.2025)

⁹ B.U.Ü.İ.F'nin kurucu dekanı Prof. Dr. Yusuf Ziya Binatlı'nın fakültemize bağışladığı çok sayıda nâdir yazma ve basma eser arasında *Kitâbu Nakdi'l-Hâl*'in de bulunabileceği ihtimali yüksektir.

¹⁰ Vassaf, *Bursa Hatırası*, 36.

“Bu kitâb-ı müstetâbı mütâla’a iderken bu nazm-ı şerîfün âhir mısra’ı hesâb olunub hesâb-ı ebced üzere tamâm bin yüz otuz yedidür ki kendilerinin dahi vefâtları ol târîhde vâki’ olmuştur. Gûyâ bu mısra’ ile kendilerinin vefâtı senesine işâret buyurmuşlardır. Zîrâ bu kitâbın te’lîfi bin yüz otuz dört senesinde vâki’ olmuştur. Rahimehullâhu Te’âlâ ve kaddesallâhu sırrahû.”

Gerek müellif nüshasındaki bu kayıt gerekse kabrin ayakucundaki kitabeyi hâk ettirenin Şemsettin Ulusoy olması hasebiyle şiirin bir tarih manzumesi olarak keşfi merhum Ulusoy’a ait olmalıdır. Böyle bir manzumenin varlığı, kendi irtihaline tarih düşüren bir şair olarak Bursevî’nin bu yönüyle de tarihe geçmesine vesile olmuştur. Çokça vâridât yazıyor olması ile düşünüldüğünde bu husus derin bir ilhama mazhar ve ulvi bir ferasete sahip olduğunun işareti olarak değerlendirilebilir.

Nüsha Tavsifi

B.U.Ü.İ.F. İsmail Hakkı Bursevî Yazmalar ve Basmalar Kütüphanesi, Demirbaş nr. 58005 ‘de kayıtlı olan *Kitabu Nakdi’l-Hâl* şeklen şu hususiyetlere sahiptir.

Eserin baş tarafı:

“KİTÂBÜ NAKDİ’L-HÂL

EŞ-ŞEYH HAKKÎ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Nazm

Eyledi hak ‘akl-ı evvelde cihâna ibtidâ

Kad tecellâ nûruhû fî veçhi külli mâ bedâ

Nokta-i zâtı imâm-ı cümle-i esmâ olub

Ol imâma itdiler ervâh u ecsâm iktidâ

Âşikâr oldı ne var ise kamu sırr-ı nihân

Özge sûret virdi ma’nîye tecelli-i Hudâ

Her giyâh-ı ber-zebân itdi beyân-ı vahdete

Bâg-ı tevhîd içre virdi bülbüle hüsn-i edâ

Her dehenden ‘aks ider bu lâcüverdî kubbeye

Her nefesde nice hây u hûy u sad sît u sadâ

Şâhlar ârâyış-i zâhir bulub dîhîmden

Hırkaya çekdi serin bâtında dervîş ü gedâ

Hakkıyâ âyîne-i Hak olmasan âlemde ger

Kılmaz idi kibriyâ-i zâtına zâtun ridâ” (Resim-1)

Eserin son tarafı:

“Ve’l-hamdülillâhi ale’t-tevfîk ve’t-te’yîd ve alâ tesmîr-i şeceratü’l-yakîn ve’t-tevhîd. Ve’ş-şükrü lehû alâ îsâl feyzehi’l-gazîr ve ihsânihi’l-vefir. Ve kitâb-ı mestûr bin yüz otuz dört senesi şuhûrunda münderîç olan şehri rebî’ü’l-âhirün dördinci günü yevm-i hamîs zuhâsında medîne-i Üsküdâr’da encâma reşide oldı. Ve tahrîr-i hâme-i bedâ’i-i nigâr gâyet buldı. Ve âhir dâ’vâhüm eni’l-hamdülillâhi rabbi’l-âlemîn. Ve selâmün alâ ibadihillezîne istafâ husûsan ale’l-habîbi’l-Mustafâ. Ve âlihi’l-murtazâ ve sahbihi’l-müctebâ ve men tebi’ahüm mine’l-mukarrabîn ve’l-ebrâr. Ve mezâhiri ahvâli’l-muhâcirîn ve’l-ensâr. Selâmen mütevâliyen ilâ mede’z-zamân ve senâen müteakiben mâ tale’al-merri zamân. Vallâhü müdîmü feyzahu’l-muîn ve mukîm hayrahû li-ibâdihî ecmaîn. (Resim-7)

Nüsha Tavsifi

Ebat: 290 x 180 mm, 225 x 120 mm

Varak Sayısı: 305

Satır Sayısı: 19 Satır

Cilt: Oval şemseli, çift cetvelli, miklepli, kahverengi tam meşin bir cildi vardır. Sırtta yapıştırma bir kâğıda eser adı yazılmıştır. Miklebin bağlı olduğu sertabın bir tarafında basit bir tamir vardır. Sol deffe sırt bölümünden ayrılmıştır. Orta kısmı sağlam olan şirazenin iki ucu tahrip olmuştur. Sağ deffenin iç kısmında eserin vakıf kaydı, 1135 tarihiyle bizzat müellif tarafından düşülmüştür. Eser adı etek kısmına da ayrıca yazılmıştır. Eserin 1 numaralı varağının a yüzünde sol üste vakıf mührü vurulmuştur ve aynı varağın alt tarafında basit bir restorasyon bulunmaktadır.

Kâğıt: Âharlı, nohudî renkli kâğıt kullanılmıştır. Varaklar üzerinde suyolu filigranı vardır. Muhafaza kâğıtları âbâdî olabilecek kalınlıkta ve kalitededir. Sol muhafaza varağında hayvan figürlü bir filigran bulunmaktadır (Resim-9). İç sayfaların pek çoğunda ise üç hilâl filigranı vardır (Resim-8).

Yazı: Nes-ta'lik yazı stilinde kaleme alınmıştır. Ana metin siyah; konu başlıkları ve duraklar kırmızı lâl mürekkep ile yazılmıştır. Keşideler de yine bu iki renkte olabilmektedir. Manzumelerin mısra sonları kırmızı lâl mürekkeple üç nokta koyularak belirtilmiştir. Eser adı kırmızı lâl mürekkep ve besmele ise siyah mürekkep kullanılarak sülüs hat ile yazılmıştır. Ayrıca başlıklar için ana metinden daha iri punto kullanılmıştır. Hâtıme bölümüne şahıs mührü basılmıştır ve bu mühre iç sayfalarda da rastlanabilmektedir. Yaklaşık 50. varaktan sonra sayfalar kırmızı mürekkeple beşerli numaralandırılmıştır.

Dil: Eser Türkçe ve Arapça yazılmıştır. Arapça kaleme alınmış bölümler metnin yaklaşık yüzde on beşini oluşturmaktadır.

MUHTEVAYA DAİR

İsmail Hakkî Bursevi genellikle telifatında başlama ve bitirme tarihinin kaydını tutmaktadır. Burada da aynı usulü sürdürmüş; eseri 1721 yılı Zilka'de ayı ile 1722 yılı Rebîulâhir ayı arasında kaleme aldığını kaydetmiştir. Yukarıda da zikrediliği gibi bu eser şerh ve vâridâtdan müteşekkildir. Bilindiği gibi "vâridât", Arapça "vârid" kelimesinin çoğuludur. "Gelen, varan, inen" anlamlarına gelir. Bir tasavvuf terimi olarak kulun kendiliğinden hiçbir kastı bulunmayan, Allah tarafından kalbine bırakılan ilim için kullanılır (Uludağ, 1991, s.510).

Eserin bir vâridi ve şerhi örnek olarak incelenebilir¹¹;

"[NÛR-I VAHDET]

İnde's-sabâh vârid olan beyt-i Türkîdür ki tahayyül ve tefekkürden hâric bir emr-i acbdür:

Vekîl-i mutlak olub âf-tâb-ı vahdetden

Gelür huzûrına her dem eser saâdetden

Yani âf-tâbuñ vech-i arzda pertevinden âsârı olduğu gibi âlem-i vahdetüñ dahi arz-ı kalbde âsâr-ı hasenesi vardır ki ûlûm ve maârif-i hakîkiyyedür. Ve âlem-i vahdet ehadiyyet-i zâtiyyedür ki cemî-i kesrât anun sırrını müştemeldür. Zîrâ her kesretde bir nûr-ı vahdet vardır ki ol kesret ol vahdet ile kâimdür. Ve anun zulmeti nûr-ı vahdet ile zâildür. Ve bu vahdetlerin mercii vahdet-i asliyyedür. Velâkin vahdet-i asliyyede tecezzî yokdur. Belki hisse hisse göründüğü kavâbilün teaddüdindendir. Meselâ pertev-i şems, nûr-ı vahiddür ve lâkin bihasebî'l matârih eşî'a-i müteaddide görünür. Ve bu manayı bu vech ile fehm itmeyenler ilhâda düşerler ve herkesde tanrıdan birer hisse vardır dirler. Mea hâzâ Hak birdür ve tecellîsi dahi emr-i vâhiddür. Velâkin senün taayyünün revzenesinden olan akse nazar idüb ol nûr bendedür dirsın. Mea hâzâ cemî-i âlem dahi bu sözi söyler."

Vâridin geliş süreci tasavvufî düşüncede art arda görülen iki ıstılahla ilintilidir. Bunlar sekr ve sahv hâlleridir. Sekr (sarhoşluk), güçlü bir vârid sebebiyle kendinden geçmektir. Sahv (ayıklık) ise sekrden sonra gelen vârid ile bilincin açılmasıdır. Sekr hâlindeki kul, o şekilde ölmemişse bir sahvı olmuş demektir. (el-Hakîm, çev. 2004, s.666-670)

Nakdî'l-Hâl içerisindeki vâridlerin de çeşitli sekr-sahv hâlleri ile irtibatı kullanılan ibarelerde belli olmaktadır. Meselâ, sahv durumunda olup gelen vâridi yazmaya başlarken birçok yerde Bursevî söze "Ba'de'l-intibâh" diyerek giriş yapar. Bunun gibi, bir vâridi yazacağı zaman kullandığı diğer sahv hâli ifadeleri şunlardır:

"bâde'l-intibâh"

"inde's-seheru'l-âlâ"

¹¹ Eser üzerine yüksek lisans tez çalışmasını tamamlayan ve elinizdeki makalenin yazarlarından olan Dr. Öğrencisi Hilal Nur KILIÇ tarafından eserin tamamının neşri üzerine çalışılmaktadır. Alıntılar bu çalışma sonucu elde edilmiştir.

“fi’s-seheru’l-âlâ kavlehû Teâlâ”
 “inde’s-sabâh” (Eserde bir vâridin gelişine örnek olarak bkz. Resim – 10)
 “verade kavlehû Teâlâ”
 “kîle lî”
 “raeytü mektûben ale’s-seccâdeti”
 “verade esnâ-i hâzâ’t-tahrîr”
 “leyletü’l-erbia lâha lî”.

Bunlar hâricinde, hiçbir giriş ibaresi kullanılmadan, kalın punto ile yazılmış “Sebeka’l-müferriidûn” vâridi vardır.

Eserin başında mukaddime bulunmamaktadır. 1b varağında eserin adı “Kitâbu Nakdi’l-Hâl” şeklinde yazılmıştır. “Nakd” kelimesi, “eleştiri, tenkit, yoklama” gibi anlamlara gelmektedir. “Hâl” ise kelime anlamıyla “durum, vaziyet, şu anki keyfiyet” demektir. Tasavvufî bir terim olarak ele alındığında “hâl”; insanın kendi iradesi ve çabası dışında yalnızca Allah’tan bir lütuf olarak kalbe gelen mânâlar için kullanılmaktadır (Uludağ, 1991, s. 203). Dolayısıyla “vârid” kelimesi ile bir uyum olduğu görülmektedir. Bu noktada eserin adı için “Kalbe ihsan edilen mânâlar ve kalbin içerisinde bulunduğu durumlar hakkında yapılan mütalaa ve incelemeler” anlamında bir açıklama yapılabilir. Eser içerisinde müellife ait “Halvet”, “Murâkabe”, “Yakîn” gibi başlıklar ve Ay’ın yirmi sekiz menziline tekabül eden kalbe ait yirmi sekiz hâlin çizildiği şema (107a) da bu açıklamayı desteklemektedir. (Resim – 11)

Bursevî konu edindiği her mevzuyu disiplinli bir usulle ele almıştır. Meselenin bir konu başlığı mevcut ise ilk önce bu başlığın kelime kökünü, yanlış okunabileceğini düşünüyorsa harekesini; “kesr ile” gibi ifadelerle tespit ederek açıklar. Ardından o kelimenin işlemek istediği konudaki anlamını istilâhen izah eder ve böylece bahse giriş yapmış olur. (Resim – 12) Bir örnekle gösterilebilir:

“BİRR

Birr kesrile hayrda tevessü’dür. Bahrün mukâbili olan berre feth ile berr didikleri tevessü’ünden ötürüdür. Egerçi rub’-i meskûna nazarla deryâ úaradan evsa’dur. Ve Berr feth ile Allâh Taâlîdür ki vâsî’dur. Yani on sekiz biñ âlemün retkini fetk idüb tevsi’-i dâire-i vücûd itdükden sonra herkesün hâline göre feyzini bast itmişdür. Ve Kur’an’da gelir: “Len tenâlü’l-birra hattâ tunfikû mimmâ tühibbûn.” (“Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz.” Âl-i İmran 92) Kesre göre demek olur ki cennete duhûl ve sevâba vüsûl mahbûbuñuz olan emvâli bezle menûtdur. Zîrâ mâl dünyâda nefsuñ ziyâde meyl itdüğü nesnedür. Anunçün mâl dinildi.”

Eğer başlık bulunmuyorsa konu muhakkak ayet, hadis, bir beyit, bir vârid veya Arapça-Farsça-Türkçe dillerinde insanlar arasında meşhur bir ibârenin etrafında işlenmiştir. Meseleyi kimi zaman böler ve tek tek her daldan bütününcü inceler, kimi zaman da düz bir anlatımla başlayarak detaylandırır. Ele aldığı her mevzuda delillendirme ihtiyacı duyar, cümlelerini askıda bırakmaz. Düşüncelerini yazıya tereddüt etmeden döker. Konuyu tamamladığında bazen sonsöz sayılabilecek cümleler, bazen de meseleye dair muhatabına nasihat içeren ifadeler kullanır. Bu nasihatlere dikkat çekerek “Fe’fhem!” ve benzeri nidalara da sık sık yer verir. Yine gelişme veya sonuç bölümlerinde okuyucusuna hitaben yaptığı “dîrsen ki.., suâl olunursa ki..” gibi ifadeler de dikkati canlı tutmaktadır. Her zaman, konu bitimlerinde dua sadedinde birkaç cümle yazar. Bu tespitlerle yazdıklarının anlaşılmasına büyük ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır. Aynı sebebe bağlı olarak kullandığı dilde de -her çeşit, kendi dönemindeki cinsleriyle kıyaslandığında- ister nesir ister nazım olsun veyahut ister Arapça ister Türkçe olsun yalın bir üslup tercih edilmiştir. Bu doğrultuda akıcılığı, kalıcılığı ve estetiği sağlayacak seci ve söz sanatları da en güzel biçimde örnekler barındırmaktadır.

Eserin, yukarıda bahsedilen Ay’ın yirmi sekiz menziline tekabül eden kalbe ait yirmi sekiz hâlin çizildiği şemaya kadar olan bölümünde başlık kullanılmamıştır. Sonrasında müellif, şemadaki sırayı takip ederek kalbin yirmi sekiz menziline başlık olarak almış ve tek tek konu edinmiştir. Bu başlıklar şunlardır: Taleb, İrâdet, İnâbet, Tevbe, Sebât, Birr, Hüzn, Havf, İstihâş, Halvet, Fikret, Huzûr, Murâkabe, Hayâ, Edeb, Fütüvvet, Mürû’et, Mürâ’âtü’l-Hudûd, Şevk, Işk, Kurub, Fenâ, Visâl, Üns, Ülfet, Sıdk, Hulûs, Yakîn. (Resim – 11)

Ardından bahsi geçen şekilde bulunmayan bazı başlıklar belirtilen sırayla verilmiştir: Hilm, Züll, Re’fet, Zamâ’, Nûr, Vilâyet, Hidâyet, Sü’âl&İcâbet, İttihâd, Ümenâ, Vakafe, Allâh, Vücûd, Vefâ, İrâdet-i Cüz’iyye, Halîl, Muhammed.

Bursevî, işlediği meseleyi sonlandırıp konuyu tamamladığında nazm kaleme alır. Dolayısıyla mensur kısım ile takip eden manzume arasında konu bütünlüğü bulunmaktadır. Buna binaen, eserdeki bir-iki örnek haricinde, her nazımdan sonra yeni bir konunun başladığı söylenebilir. Yazmanın estetiğine dair olabilecek, bir meselede yazılan nesri manzumeyle taçlandırmak tarzı, muhatabı işlenen mevzunun ardından hem zihnen hem de manevî anlamda mevzuyu özümsemiş duruma getirmektedir. Eserin muhtevasından Hüzn başlığının sonu burada örnek olarak gösterilebilir:

“HÜZN

...

Zîrâ eger berzahda isen o musîbet sana yeter. Ve eger vuslatda isen bülbülün güle karşı feryâdından sana hisse çıkar. Zîrâ sen vuslatda olsan dahi gurbetdesin. Ve gurbetün hükmi herkesün hâline göre hüznüdür. Eger garîb isen yûri aglaya git. Ve handân olmağı âhirete terk it. Velâkin Allâh Teâlâ'dan âfiyet taleb eyle. Ve çün mübtelâ olasın, şer' ile ve Hakk ile sabır kıl. Ve haddi tecâvüz ve teaddî eyleme. Nazm:

Dil bir hâle âşık-ı meftûn olub gider
 Bu hâlet ile kad dahi çün nûn olub gider
 Yûsuf azîz-i Mısır olub âlemde pür-sürûr
 Yakub emr-i Hakk ile mahzûn olub gider
 Tiryâk-i sabr zehr-i gamı def' ider diyü
 Kavl-i hakîm derdüme mâcûn olub gider
 Ben berg-i zerd-i nergise döndüm firâkla
 Lâle mey-i visâlle gülğün olub gider
 Şemm itmek içün fâyiha-i misk-i mârifet
 Dil çün gazâle cân u ciger hûn olub gider
 Seyr-i Beriyye'den gelür ey Hakkî nice dil
 Yûnus misâl bâzısı zünnûn olub gider"

Sonuç

Netice itibariyle kısaca muhtevasına ilişkin bir değerlendirme yaptığımız *Nakdî'l-Hâl*, esas itibariyle beş farklı nüshasıyla ilim dünyasının bilgisi dâhilinde olan bir eserdir. Ancak müellif nüshası, Bursevî'nin eserlerinin bulunduğu tekkesindeki defterde, Resim-4'te görüldüğü gibi, hâlihazırda Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan *Tamâmü'l-Feyz* (Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Halet Efendi, nr. 244.) ile birlikte "yok" kaydıyla zikredilmektedir. Bizim çalışmalarımızla eserin müellif nüshasına ulaşmamız, tekke kaydında kaybolduğu anlaşılan bir eserin bulunmasını temin etmiştir. Burada ilim ve kültür tarihimizde kayıp olan eserlerin kaybolma sebeplerine ilişkin bir pencere açmaya çalışıldığı gibi eseri bulma heyecanı, kayıp olan eserlerin yeniden bulunabileceğine dair umudumuzu da perçinlemiştir. Böylece biyografik ve bibliyografik kaynaklarda zikredilen ve tekke, medrese ve kütüphane kayıtlarında adı anılan, ancak "yok" olduğu sanılan veya kaybolduğu zikredilen pek çok eserin koleksiyonların tasnifi sürecinde ortaya çıkacağı kanaatine varılmıştır. Bu bakımdan *Nakdî'l-Hâl*'in müellif nüshasının keşfi, Bursevî'ye dair yapılacak yeni çalışmalara katkı sunacağı gibi kayıp eserlerin bulunmasına dönük ilgiyi de artıracaktır.

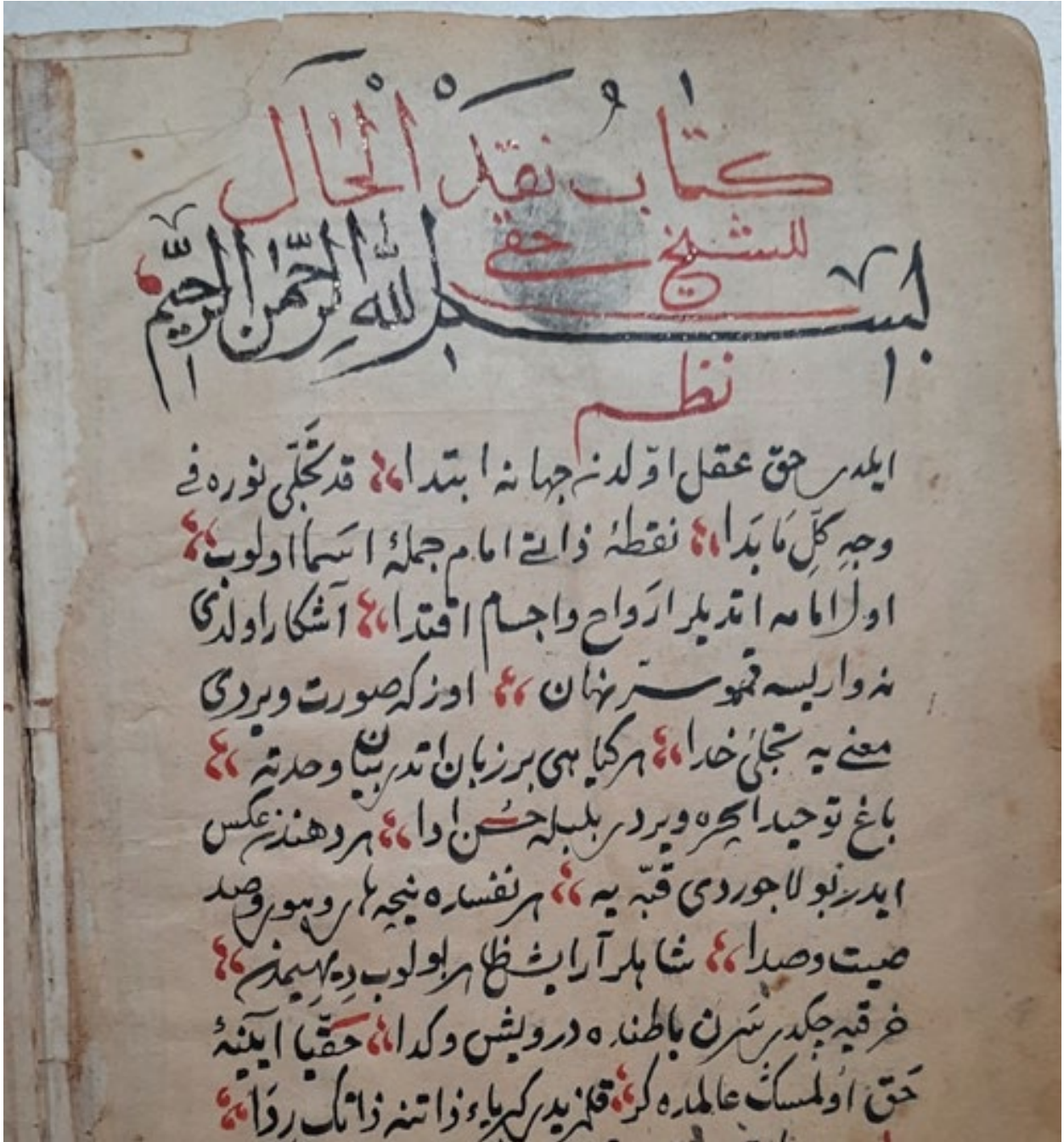
Kaynakça

- Bayalan, Hilal. *İsmail Hakkî Bursevî - Nakdî'l-Hâl (225a-298a) inceleme – metin*, YL Tezi, 2022.
- Bursevî, İsmail Hakkî. *Kitabu Nakdî'l-Hâl*, B.U.Ü.İ.F. İsmail Hakkî Bursevî Yazmalar ve Basmalar Kütüphanesi, Demirbaş nr. 58005.
- el-Hakîm, Suâd. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev.Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Gündüz, Nurefşan. *İsmail Hakkî Bursevî - Nakdî'l-Hâl (1a-75b) inceleme-metin*, YL Tezi, 2019.
- Kılıç, Hilal Nur. *İsmail Hakkî Bursevî Nakdî'l-Hâl (76a-150b) inceleme – metin*, YL Tezi, 2020.
- Namlı, Ali. *İsmail Hakkî Bursevî Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Tuna, Beyzanur. *İsmail Hakkî Bursevî - Nakdî'l-Hâl (151a-225b) inceleme – metin*, YL Tezi, 2022.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Vassaf, Hüseyin. *Bursa Hatırası*, Haz. Mustafa Kara, Bilal Kemikli, Dursun Gürlek, Bursa: Bursa Araştırmaları Merkezi, 2022.
- Yıldız, Sâkib. *Türk Müfessiri İsmail Hakkî, Hayatı, Eserleri, Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, (Aslı Fransızca olan doktora tezinin yayımlanmamış Türkçe tercümesi), 1976.

Yazma Eserler

- Âtîf Efendi Kütüphanesi No. 1515.
- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. TY 2161.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 2153.
- Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü No. 1787.
- Topkapı Sarayı Kütüphanesi No. E. H. (Emanet Hazinesi) 1277.

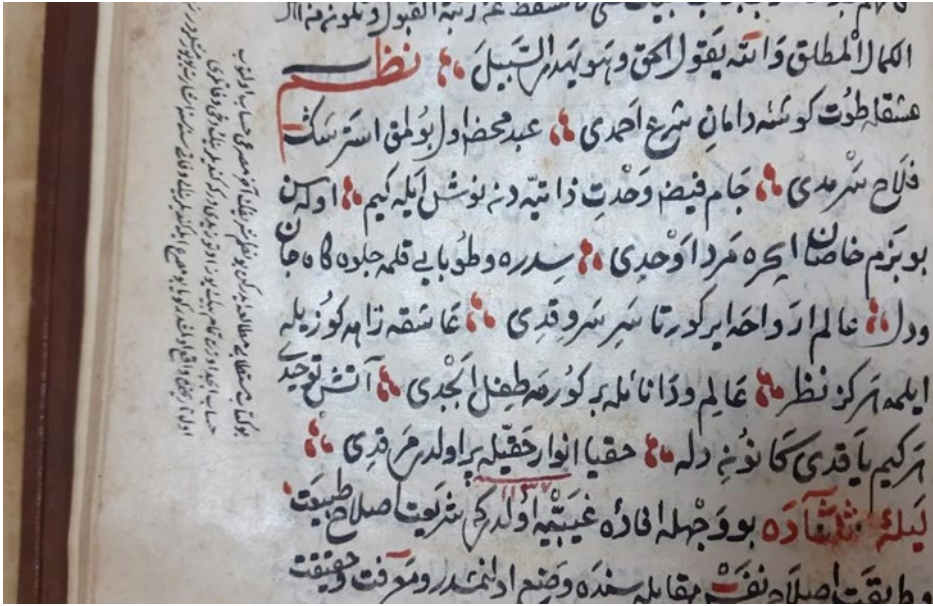
EKLER

Resim - 1

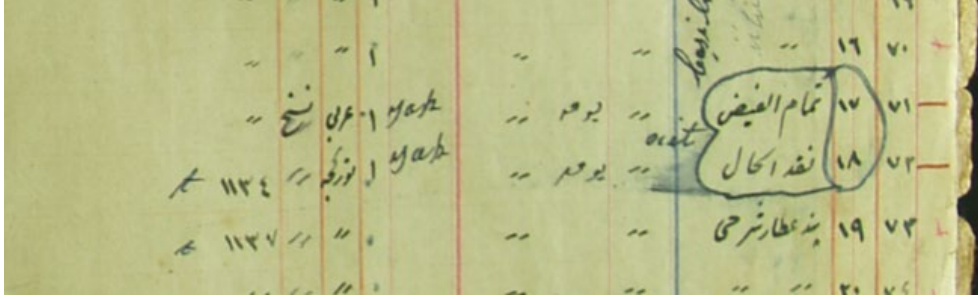

Resim - 2

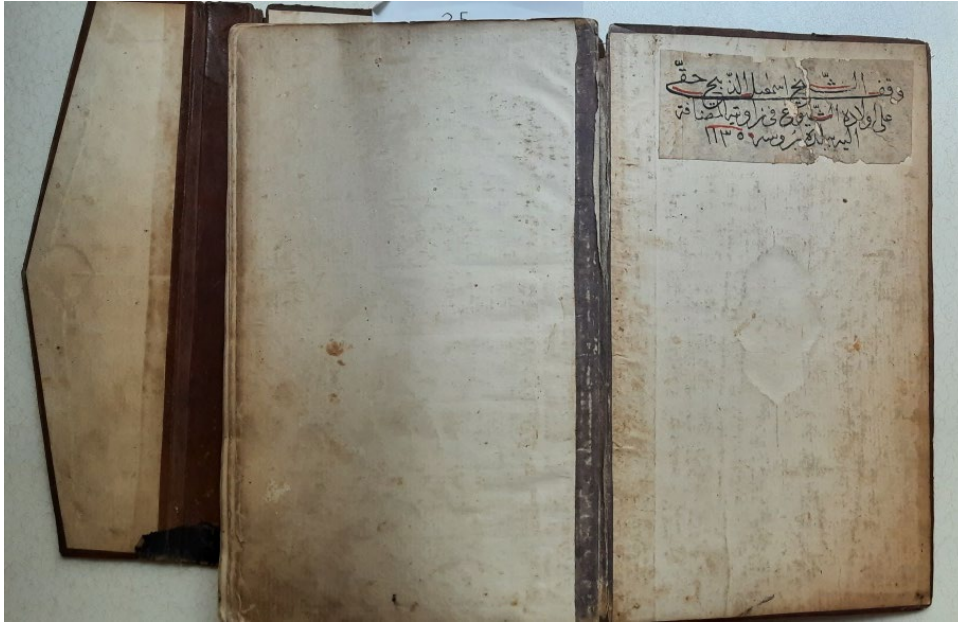

Resim – 3-a

Resim – 3-b

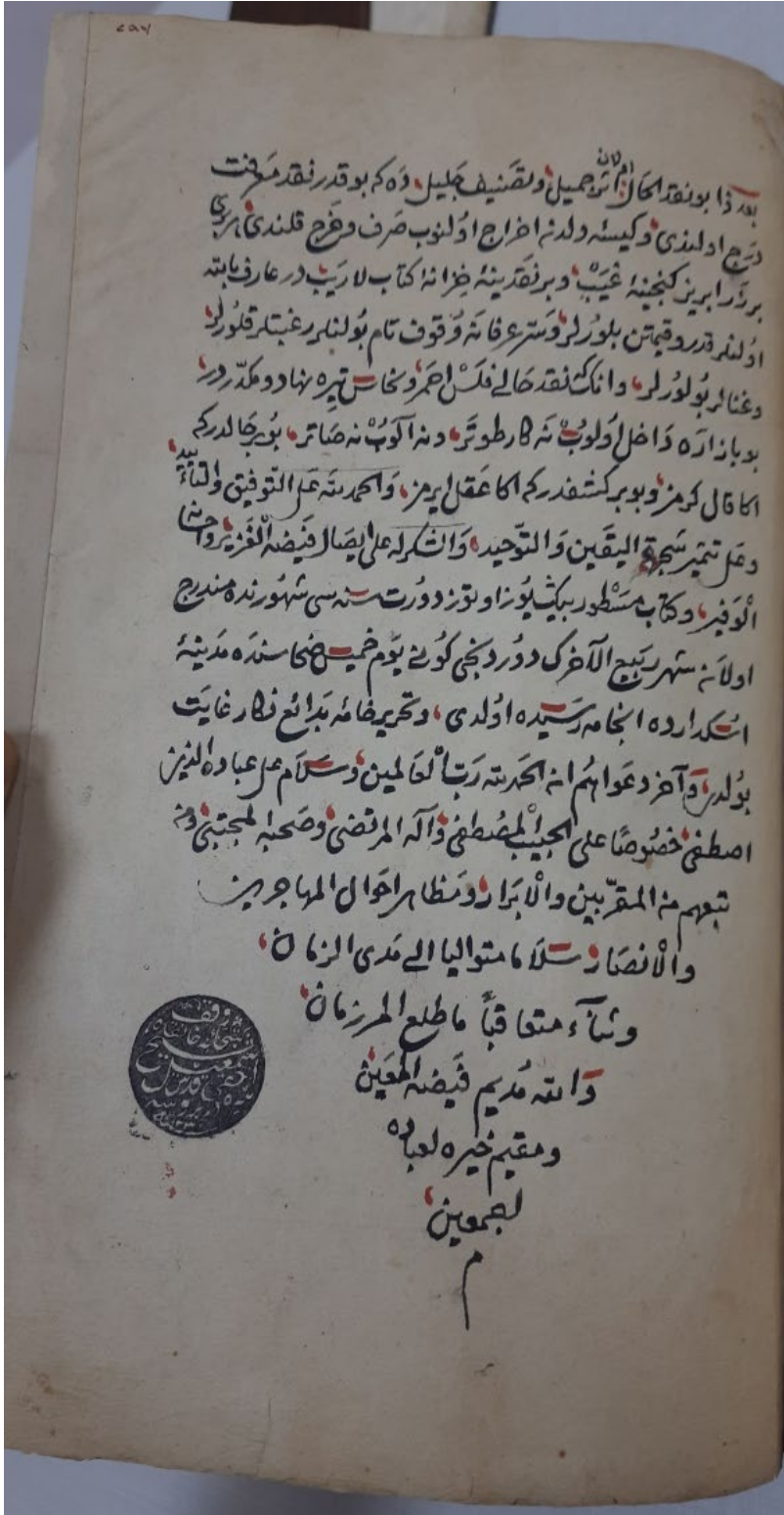
Resim – 4

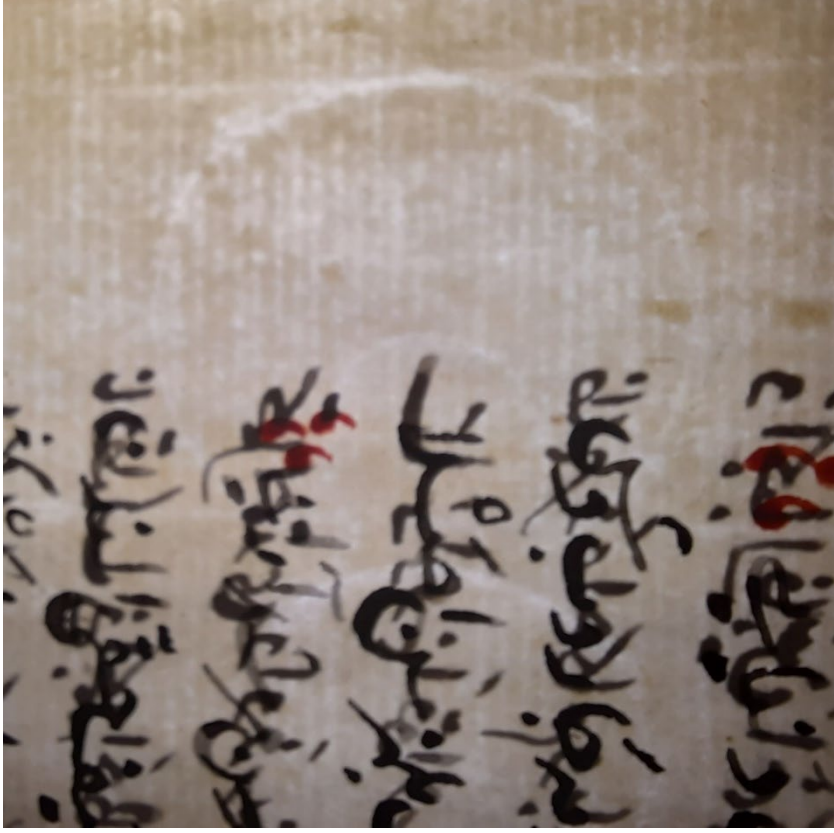
Resim – 5

Resim – 6

Resim – 7

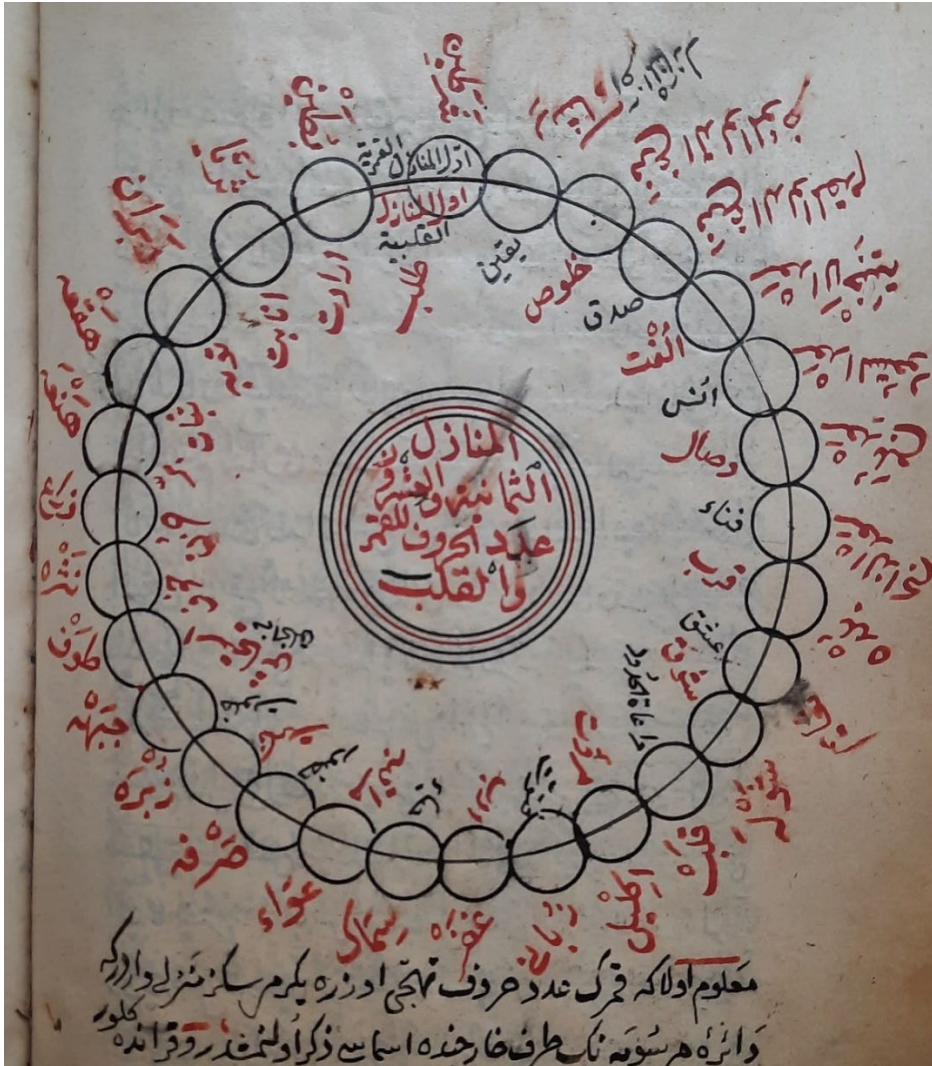
Resim – 8

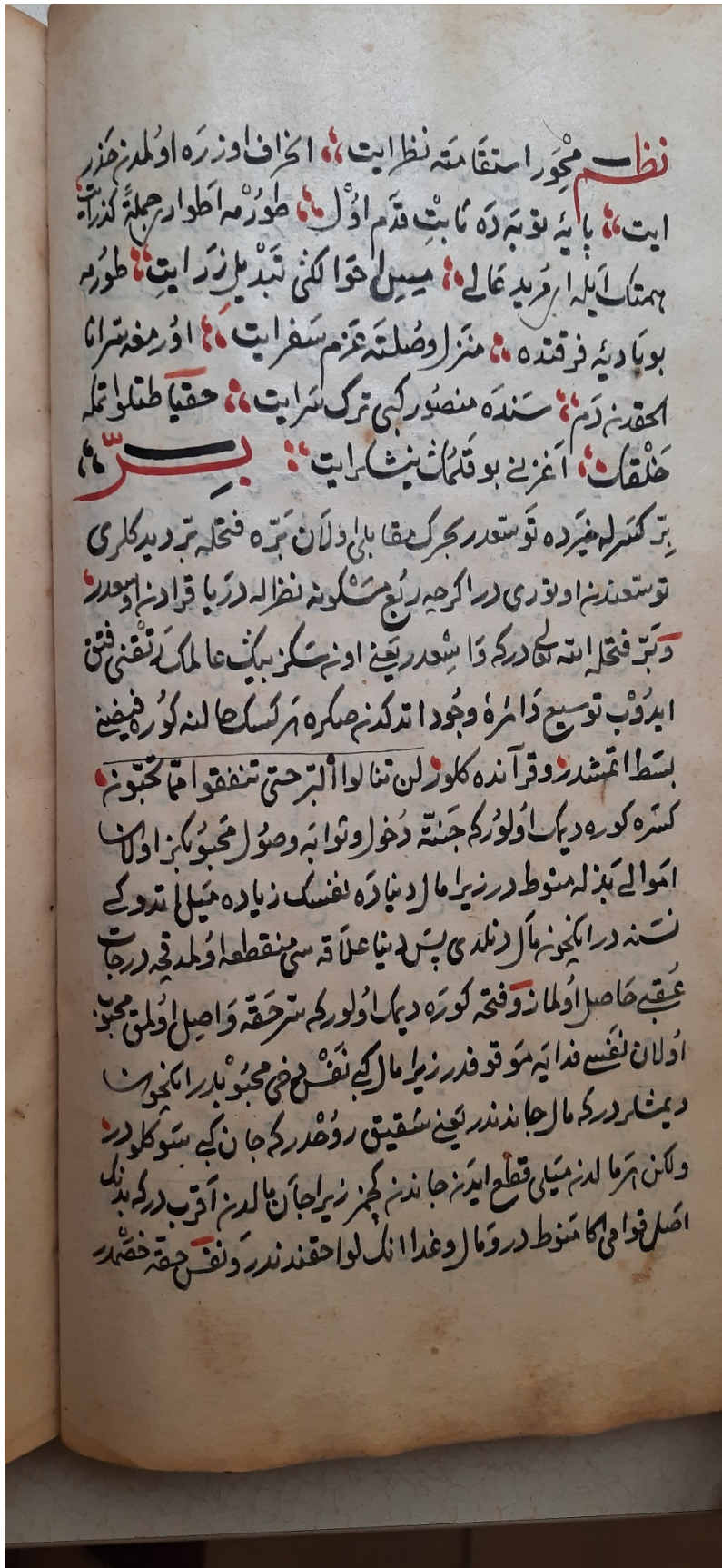
Resim – 9

عنده **الرحمة** بنده يم اما كم ساهمه مهمانم **خزان** كرمند نه نرو و برده
حقه نگاه لطفی ايله ايلدر عالے شایم **عند الصباح**
 بو عبارت تركیه ايله وارد اولدر و بولبا سله معنی صورت بولدر کی
 هر صاحب نفس کندی کنده نه نفس ایلدر **یعنی** الله تعالی که
 غیب الغیوب مرتبه سنده تنفس رحمانی ايله تنفس انفس کنده اسما
 وصفاتی اظهار الیون در چونکه اسما وصفات بی مستی و بی موصوف
 قوام بولماز لاجرم فی الحقیقه ظهور ایلدر ذاتی در که اسما وصفات کبایله

Resim - 10

Resim - 11

Resim - 12

Resim – 13

Resim - 14